

SAJÓ ANDRÁS

Az ember és polgár *érzelmeinek* nyilatkozata, 1789

A modern agykutatás eredményei szerint az emberi gondolkodás nem egyszerűsíthető a *pre-cortex*-ben zajló folyamatokra, a racionálisnak tartott emberi döntések jellemzően érzelmek hatására születnek meg. Az alkotmányjog számára ez azt jelenti, hogy az olyan társadalmi intézmények, mint alkotmány, alkotmányosság, emberi jogok érzelmi meghatározottságuk nélkül érthetetlenek, még ha egyes intézmény-meghatározó döntések nem is létezhetnek magasabb kognitív folyamatok, propozicionális logika nélkül. E feltevés igazolására az érzelmeket az Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata létrejöttében vizsgálom (a továbbiakban: Deklaráció vagy Jognyilatkozat).¹ Az emberi jogok összessége a modern alkotmányosság szempontjából meghatározó jogi alapintézmény. Ezt a műfajt egészen a mai napig érvényes módon a Deklarációban és az amerikai forradalomban határozták meg, ebben a történetben a résztvevők érzelmeinek elsődleges szerep jutott, és maguk az emberi jogok ezeket az érzelmeket, illetve ezek diktátumát rögzítették.

Mondhatnák erre, hogy a Deklaráció mint a jogban alkalmazandó szöveg az 1791-es Alkotmánnyal együtt alig néhány hónapig élt.² A Deklarációra legfeljebb az 1791-es Alkotmány körüli vitákban és a választójogi kérdések, a protestánsok és zsidók egyenjogúsítása és a rabszolgák felszabadítása kapcsán hivatkoztak. Valójában azonban a Deklaráció a mo-

¹ Ez a felfogás ellentmond a jog működésére vonatkozó „racionalitás” feltevésnek, amely uralkodónak számít a jogi ideológiában. A kilencvenes évek óta egyes társadalomtudományokban, különösen a közgazdaságtanban igyekeznek túllépni a racionalitás-modellen. A történettudományban már Lucien Febvre felvetette, hogy a mentalitás-kutatásba beletartozik az érzelmek (*sensibilité*) vizsgálata is. Febvre, Lucien: *La sensibilité et l'histoire: Comment reconstituer la vie affective d'autrefois?* Annales d'histoire sociale, 3. (January–June 1941) 5–20. Febvre a történelemben megkerülhetetlennek tartotta a félelmet, kegyetlenséget és gyűlöletet, de irracionálisnak tekintette az érzelmeket. Az érzelmek történetét és történelmi szerepét vizsgáló mai történészek igyekeznek túllépni a racionális–irracionális ellentétpáron, összhangban azzal, hogy negatív érzelmek is részt vesznek hatékony társadalmi döntésekben. A jelenkori érzelemtörténeti kutatásokra lásd Rosenwein, Barbara H.: *Worrying about Emotions in History*. The American Historical Review, 107 (2002) Issue 3. 821–845., 827.; Reddy, William M.: *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge, 2001. 124.; Stearns, Peter N. – Stearns, Carol Z.: *Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards*. American Historical Review, 90. (October 1985) 813–836.; Stearns, Carol Zisowitz – Stearns, Peter N.: *Anger: The Struggle for Emotional Control in America's History*. Chicago, 1986.; Stearns, Peter N. – Lewis, Jan (eds.): *An Emotional History of the United States*. New York–London, 1998.

² A tételes jogon kívül (vagyis túl azon, amire a bíróság előtt lehet hivatkozni) a Deklaráció Franciaországban – és azon kívül – megkerülhetetlen kiindulási pont maradt. Éppen ezért már viszonylag hamar, tulajdonképpen vonatkozó tételes jogi kötelezettség nélkül befolyásolhatta a francia *Conseil d'Etat* gyakorlatát, míg végül 1958-ban a francia alkotmány hivatalos részévé vált.

dern alkotmányosságot hosszú távon meghatározta, s így az abban rögzült érzelmek mint intézmény-meghatározók tartósan érvényesültek.

A Deklaráció mint szöveg – mint minden szöveg – lezárási kísérlet. De ha feltételezzük is, hogy a szöveg megismerhető, értelmileg kezelhető, ettől korántsem biztos, hogy mindaz, amit az értelem műveként tisztelnek a szövegben, racionális megfontolások eredményeként jött volna létre, hogy ilyeneket tükrözne, vagy hogy a szöveg csak az értelemre kívánna hatni. A Deklaráció nem egyszerűen elvek közti vita lezárása, hanem egy, a modernitást meghatározó azonosság-teremtés része. Arról szól, hogy ki és mitől számít embernek és polgárnak, s mivel jár ez Franciaországban és azon kívül is. Azon keresztül, hogy milyen az ember, és mi a helye a politikában, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés önmaga helyét jelölte ki a politikai alkotmányos rendszerben. A Deklaráció tehát – hiába szeretné a jogász így láttatni – nem pusztán szöveg, hanem értelmező értelem-feltárás tárgya, hanem folyamatos értelemadás, érzelmi rezonanciák diktálta teremtés, amelyben a zárt szöveg képviselte tiszta racionalitás számára nem sok babér terem.

1. Identitáskeresés

Nagy úr az államcsőd. XVI. Lajos a királyi tanács 1788. július 5-i határozatával 1789. május 5-re összehívta a Rendek Gyűlését. Öt hónappal a Gyűlés megnyitása után, 1789. október 5-én a forradalmi tömeg nyomására Ófelsége a modern alkotmányosság alapintézményeit kényszerült szentesíteni.

Az alapintézmények nem a forradalom gyermekei: már az összehívás folyamatában felbukkannak, és esetenként meg is szilárdulnak. A rendi gyűlés választására vonatkozó rendelet³ és Sieyès 1788–1789-es röpiratai⁴ az egész nemzet képviselőt tartják kívánatosnak. A király a nemzet képviselőiként üdvözli a rendek gyűlésén a küldötteket.⁵ Nem az alkotmányos alapintézményekre vonatkozó elképzelések hiánya a gond, hanem az ezekkel kapcsolatos bizonytalanság. Hogy miben áll az alkotmány, miben állna a megújítás, arra nincs semmiféle határozott, még kevésbé egységes elképzelés. Csak részben egyirányba mutató, még elszigetelt törekvések sorjáznak egymás mellett. A panaszfüzetekben a 18. század elmentmondásos uralkodó eszméi köszönnek vissza. A küldöttek egy dologban értenek egyet: „Mebízóink az állam megújítását kívánják. Egyesek azonban a visszaélések egyszerűbb kiigazítását értik ezen [...] Mások viszont a főnnálló társadalmi rendet olyannyira megromlottnak tekintik, hogy új alkotmányt kívánnak, és a monarchikus kormányzati forma kivételével, amelynek tisztelete minden francia szívében jelen van, és amelynek megtartását parancsolják, minden más szükséges hatalmat megadtak Önöknek, hogy olyan új alkotmányt alkossanak, amely biztos elvekre épül [...] Az egész francia nemzet határozottan követeli a polgárok jogait, a szabadságot és a tulajdont.”⁶

³ Az 1789. január 24-i rendeletet Necker készítette. A rendelet tanácsadó testület összehívásáról szól, a rendeket elválasztja. Viszont felveti a képviselők és képviseltek számbeli arányosításának elvét is: „az egész nemzet képviselői gyűlését” kívánja megteremteni. Lásd: Furet, F.: *A francia forradalom története*. Budapest, 1999. 68.

⁴ *Essai sur les privilèges, 1788 november. Vues sur les moyens d'exécution dont les représentants de la France pourront disposer en 1789; Qu'est-ce que le Tiers État?* (1789. január)

⁵ A király az érzelmek nyelvén beszél a megnyitóban: „exaltált közhangulatról” szól, és dicséri az első két rend érzékenységét (*sensibilité*), ami lemondásra bírta őket pénzügyi előnyeikről.

⁶ Az alkotmány-előkészítő bizottság jelentése, Clermont-Tonnerre szavaival, 1789. júl. 27. (a továbbiakban: AP) VIII. 283–284.

A legtöbb panaszfüzet utasítása és a megbízók túlnyomó többsége szerint a nemzet alkotja a törvényt – királyi szentesítés mellett; a király a végrehajtó hatalom letéteményese; a hatalom képviselői felelősséggel tartoznak tevékenységükért. A király és a nemzet azonos, bár vannak már küldöttek, akik szerint a nemzet alkotja a törvényeket, a király jóváhagyásával. A király ebben a felfogásban a nemzet egyik képviselője, akinek feladata a végrehajtó hatalom vezetése, miközben a törvényhozásban a nemzet „másik” képviselőjével, a Gyűléssel együtt jár el. A tulajdon szentségének kérdésében sincs eltérés.

A király május 5-én kijelenti: a közhitel megszilárdítására vár tanácsot a képviselőktől, és az alkotmányos megújulásban jelöli meg a gyűlés feladatait. A megújulás a többség számára ekkor még valamiféle korábbi, romlatlan szabadsághoz és jogbiztonsághoz való visszatérés. A király programja szerint az alkotmányos „megújulásba” beletartozik a sajtószabadság, a szembélynek jogbiztonságot adó büntetőjogi reform, a felvilágosodás eredményeihez hozzáférést biztosító közoktatás – szélsőségeknek (*exagération*) természetesen nincs helye. Mindenki, aki a társadalom számára hasznos mesterséget folytat, egy nagy család tiszteletreméltó tagja; ezen az alapon a jogegyenlőség sem kizárt. Necker pedig az adók egyenlő felosztását javasolja, valószínűleg az általános közteherviselés értelmében.⁷

A tartalmi alkotmányosságnál fontosabb, ami az önézretre hat. A harmadik rend a király akaratából és a küldöttek megdöbbenésére külön teremben kénytelen ülésezni, a nép képviselői nem szavazhatnak fejenként, bár a renden belül elvileg az arányos képviselet elve szerint választották őket. Ez azt jelentette volna, hogy az egyes választói testületekbe tömörült választók száma megfelelt a képviselők számarányának. A képviseleti elv azonban még kiforratlan: nem lehetett tudni, hogy az egyes kamarák fejenkénti szavazata számít, vagy minden kamarának egy szavazata lesz. A mandátum kötött, a választó testületek legfőbbje középkori, kiváltságos korporáció.

A harmadik rend tagjainak megbízólevelei az alkotmány megújítása mellett a számtalan feudális előjog eltörlését követelik. Ez a saját megválasztásukon ügyködő ügyvédek – a megbízók számára kétségkívül vonzó – „választási” ötlete volt. A modern alkotmány elfogadásához mindenekelőtt elfogadói identitásra van szükség. Az alkotmányt megelőzi az alkotmányt elfogadó alany megalkotása. Tisztázniuk kell, kik ők, mire hivatottak: meg kell teremteniük önmagukat. A harmadik rend képviselői ezzel az önmeghatározással vannak elfoglalva. Az önmeghatározás teremti az ént. Az alkotmány a meglévő szociális identitás függvénye, a kollektív identitásnak lélektani-érzelmi dimenziója van. A nemzet identitásának meghatározása előtt a küldöttek identitásválságának kell megoldódnia.⁸

Sieyès 1789 elején megjelent röpirata a harmadik rendet azonosítja a nemzettel. A képviselők dolga lesz, hogy – mindenekelőtt az ellenséges kasztként megbélyegzett nemesekkel szemben – politikai tetteikkel, a létrehozandó alkotmány szavaival és intézményeivel igazolják, valóban ők a képviselői ennek a nemzetnek. A nemzet pedig a képviselet útján és az alkotmányos elismeréssel válik létezővé. 1789 elején Sieyès nemzetről ír, de a harmadik rend nemzete ekkor még csak lehetőség. A szerző univerzális és absztrakt elvekből von le

⁷ A király programját Barentin ismerteti, AP VIII. 3.

⁸ H. F. Pitkin a későbbi generációk szempontjából tartja ezt fontosnak. Pitkin számára (lásd: *The Idea of a Constitution*, 37 J. Legal Educ, 167. (1987) 169.) az alkotmány a létező társadalmi identitás függvénye, melynek van egy egyértelműen pszichológiai dimenziója. Pitkin elismeri, hogy az amerikai alkotmány olyan valami, amit megalkottak, azonban „az, ahogyan magunkat konstituálhatjuk, szorosan kapcsolódik ahhoz, ahogy sajátos történelmünk megalkotott bennünket.” Uo. „Vagyis létezik egy olyan értelmezés [...], melynek alapján alkotmányunk szent és tiszteletteljes elismerést követel tőlünk. Ha tévedünk abban, kik is vagyunk, az alkotmányozásra irányuló erőfeszítéseink kudarcot fognak vallani.” Uo.

következtetéseket „a társadalmi állapot nem régi keletű tudománya” nevében. De „[a] röpirat sikerét nem annyira e tudós gondolatmenetnek köszönhettem, mint inkább antiarisztokratikus *szenvedélye* zseniális egyszerűségének [...] A nemesi gőg végét és saját társadalmi megvetettségéből való felszabadulását ünnepelte [...] Az abbé az újra magára találó közvélemény legerősebb indulatait szította fel.”⁹ Ez az indulat a gyűlölet volt.

A francia forradalom, amelyet sokan elvont igazságok merev érvényre juttatásaként, észkonstrukciók zsarnokságaként jellemeznek, valójában az indulatok, a szenvedélyek felszabadításáról és elszabadulásáról szól. A primér érzelmek, a drámai szenvedély átalakítja az egyéni és közösségi identitást, mely az alkotmány alanyául szolgál majd. A felszínen észszerű érvek is elhangzanak, de inkább rémhírek vagy babona és megszokás irányítják a döntéseket. Valójában az érzelmek alapján meghatározódó identitás a fontos. Lehetnek-e többek a nemesek, mint mások? Hol a helye a selyem térdnadrág nélküli párizsi polgárnak a világban? Ember-e a rabszolga vagy a zsidó? Ezekre a kérdésekre nincs új válasz primer szenvedélyek és érzelmek diktálta „okoskodás” nélkül. Felfoghatatlan marad az 1789 nyarán ülésezők, a klubokban, felvonulásokon, pamfletekben, lázadásokban és gyűjtogatásokban résztvevők intézmény-alkotása, ha nem vagyunk tekintettel az identitásképző érzelmek erejére. Az identitás eredetileg a rendi státushoz kapcsolódott. A Nemzetgyűlés elé bocsátott emberi jogi nyilatkozat-tervezetek közt nem is egy említi a becsületet a legalapvetőbb emberi jogok közt (Siyès is). A mindenkit megillető becsület joga a harmadik rendbeli tömegek vágykatalógusának érthető tárgya. Aligha beszélhetünk a hideg piaci racionalitás uralmáról abban az országban, ahol adóbérlők vagyonuk javát odaadják, csak hogy a nemességbe házasítsák gyermekeiket. Egy olyan nemességbe, amelynek legfontosabb személyiségvonása a felsőbbrendűség. Franciaországban a rendi különbségek képezik a leghevesebb érdeklődés tárgyát; kétségkívül nem bánják, ha ezek pénzügyi előnyökkel járnak, a legnagyobb elégedettség érzését azonban a felsőbbrendűség gondolata váltja ki.¹⁰

Az alkotmányos identitás-képződés a nagy létszámú csoportra érvényes szociáldinamikai törvények szerint alakul. A Párizsba érkező küldöttek magányosak, elszigeteltek, csak saját vidéki ismerőseikhez igazodhatnak. Kezdetben a sokszáz ismeretlen számára az egyetlen fogódzó az a kapcsolat, mely helyi szinten, a panaszfüzetek kidolgozása kapcsán jött létre. Néhány hét alatt bizonytalan körvonalú csoportok alakulnak, elsősorban politikai vagy személyes szimpátiák szerint.

A történelemformáló gyűlések közül az Alkotmányozó Nemzetgyűlés kiemelkedik tagjai személyes érdekmentességével. Ritka tünemény ez: a jogalkotó testületek tagjai szeretik saját pecsenyéjüket sütögetni. Sok küldött számára még 1789 augusztusában is a megbízók akarata jelenti a legfontosabb vonatkozási pontot. Ilyen körülmények között a személyes érzelmek még erőteljesebben hatnak, s a Nemzetgyűlés magányos tömegében a tömegpszichózisnak csak az elképzelések bizonytalansága „áll ellen”; no meg, hogy a ricsajban nem mindig hallani a javaslatokat. Vessük össze ezt a tömegzűzavart a két évvel korábban Philadelphiában ülésező alkotmánykészítők kicsiny csoportjának dinamikájával. Az amerikai alapító atyák közt erőteljesebb lehetett a szellemi egység, az értékek közössége, de viselkedésükben a saját államaik rész-szempontjaitól, helyi érdekeiktől nem tudnak eltekinteni, s ha közös félelmek együtt is tartják őket, a konkrét megoldások ésszerű kalmáralkuban kötnek.

⁹ Furet: *A francia forradalom*, 64. (Kiemelés: S. A.)

¹⁰ Necker: *Administration des finances (Pénzügyi adminisztráció)*, idézi Furet: *A francia forradalom*, 66.

Idézzük fel az ismert történéseket csoportdinamikai szempontból. 1789. május 6-án a harmadik rend tagjai a számukra kijelölt teremben összegyűlvén hiába várják a többi rend képviselőit. Tanácstalanok, elsősorban, mert nem tudják igazán, kik is lennének ők. A következő napokban a vita arról szól, megalakultnak tekinthető-e a gyűlés. Ez attól függ, kiknek a gyűléséről van szó. A nemzet vagy körzetük képviselőiként várják-e a többiek csatlakozását – vagy fogadják el a király által kijelölt, bizonytalan szerepet? A papi és nemesi képviselők lassú átszivárgásán felbátorodva június 17-én a harmadik rend Nemzetgyűlése nyilvánítja magát azzal a gyakorlati igénnyel, hogy őket illesse az adók megszavazásának joga. Június 20-án a tanácskozótermet bezárva találják: ezt követi a labdaházi eskü. Egy el-lenszavazattal kinyilvánítják: alkotmányt fognak készíteni. Ehhez fölszalthatatlannak tekintik magukat. Egy új identitás csírája ez: ahol a képviselők vannak, ott a Nemzet. A „Nemzet” kifejezés, amelyet a Mirabeau javasolta „nép”-pel szemben választanak, meghatározza a diskurzust, de nem egy mérnöki terv értelmében, hanem metaforikusan és a szóhasználat szintjén.¹¹ Jól érzékelhető, hogy a méltóságukban sértett emberek felháborodása hangolja össze ezt a tömeget. Vagy a félelem: a Taine által idézett források szerint a nem elég radikális képviselőket az utcai tömeg és a karzat népe hetek óta folyamatosan fenyegette. Nem telt el nap anélkül, hogy főpapot vagy arisztokratát kőzapor ne üdvözöljön.¹² Csak a karzat megvesztegethetetlen, írja Desmoulins, ők a nép, aki megalkotja az Alkotmányt. Taine szerint 1789 minden nagy döntésében külső nyomás billentette az ingát az ismert irányba. Taine-t olvasva nem lehet kétség afelől, hogy az Alkotmány megoldásainak elfogadására a többséget és a királyt csak üres gyomru vagy hataloméhes elvakult fickók életveszélyes fenyegetései bírták rá.¹³

Június 23-án a király fogadja a rendi gyűlés résztvevőit, ám a nemzetgyűlési képviselőket egy órán át az esőben várakoztatják. Körülöttük feltűnően nagy létszámú, fenyegető katonai díszőrség. A király alkotmányellenesnek nyilvánítja a nemzetgyűlést, majd kivonul. Az ezt követő zűrzavarban a közfelháborodásnak hangot adó Mirabeau huszonöt millió francia – figyelmen kívül hagyhatatlan – megbízására hivatkozik. A királyt képviselő De Brézé márki közbeveti: „Uraim, hallották a király szándékát!” „Menjen, és mondja meg a gazdájának, hogy mi a nép akaratából vagyunk itt” – kiáltja Mirabeau. „Csak szuronyok hatalma bírhat rá, hogy elhagyjuk helyünket!” – Ezt követően: „Síri csend uralja a termet” – írja a parlamenti jegyző.¹⁴ A következő percben kinyilvánítják a képviselők sérthetetlenségét. Újabb alkotmányos intézmény született?¹⁵

¹¹ A Deklaráció előszavában azonban a francia nép képviselőiként határozzák meg magukat az alkotmányozók.

¹² Taine, H.: *Les origines de la France contemporaine. La révolution*. I/1., 24e éd. Paris, 1904. 57. Taine szerint a képviselők, gyengeségből elfogadták Rousseau tanítását. Felelősnek tartották magukat megbízójuknak, a népek, amelyet a karzat handabandázóiban, a kávéházi korifeusokban véltek felfedezni. Uo. 57.

¹³ Taine: *Les origines de la France contemporaine*, 145. A Camille Desmoulins-idézetet lásd ott, 146. Lásd még különösen a 150. oldalt

¹⁴ AP VIII. 146.

¹⁵ Már mint Franciaország számára. Az intézmény másként is létrejöhet: az angol példa készen állt – de nem vették át! Mirabeau gyanúsán bizonygatja: „nem a félelem fejeződik ki az intézményben, hanem a gondosság, a trónt ostromló erőszakos tanácsokkal szembeni fékeződés”. „*Ce n'est pas manifester une crainte, avait dit Mirabeau, c'est agir avec prudence; c'est un frein contre les conseils violents qui assiegent le trone.*” Mathiez, Albert: *Les grandes journées de la Constituante*. The Project Gutenberg EBook. Letölthető: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext06/7cnst10.txt>.

Június 27-én a király mégis hozzájárul a rendek Nemzetgyűlésbe egyesüléséhez. Schama ezt az arisztokraták és az udvar félelmének számlájára írja.¹⁶ A Nemzetgyűlés, mely nyolc hét alatt látszólag semmit sem tett, valójában már elutasított egy angol típusú, a rendi különbséget rögzítő parlamentáris berendezkedést, és elfogadta a nemzet küldötteinek kizárólagos alkotmányozási jogát. Túljutottak a korlátlan népfelség és az alkotmányosság közti első vitán; annyira, hogy Mirabeau már veszélyesnek mondja a népfelséget, ha nem ellensúlyozza a királyi vétó.¹⁷

Június 30. és július 14. közt még mindig a megbízások kötelező erejéről folyik a vita, és hosszadalmas igazolási eljárások rabolják az időt. Sem a király, sem Sieyès¹⁸ nem tartotta a füzetekben foglalt megbízásokat kötelező erejűnek, de a Nemzetgyűlés álláspontja szerint a képviselőknek egyenként kellene felmentést kérni a mandátum alól. Az ülések nyilvánosak, emiatt – és a rettenetes akusztikai viszonyok miatt – csak néhány jobb torkú szónok számíthat arra, hogy meghallják őket. Az elhangzottakat azonban azonnal kinyomtatják, s ezernyi röpirat vitat minden álláspontot. Csak lassan körvonalazódik egy parlamentáris ügyrend, mely az alkotmányelőkészítő viták jelentős részét véletlenszerűen összeállított, változó összetételű bizottságára hagyná.

A küldöttek leginkább a harmadik rend jogállásának megszilárdításával vannak elfoglalva, de a társadalmi zavargások hírei eljutnak a tanácssterembe.¹⁹ A legfőbb izgalom tárgya persze a fokozódó csapatösszevonás, majd a Bastille bevétele körüli erőszak. Július 7-én megalakul az első alkotmány-előkészítő bizottság. Két nappal később – a katonai fenyegetésre és a napi zavargásokra vonatkozó hírek bejelentése között – Mounier benyújtja a bizottság jelentését. Eszerint még az sem világos, mi számít alkotmánynak.²⁰ Ami bizonyos: az a hetekkel korábban még lehetséges álláspont, miszerint egy régi, megrontott rendet kellene megújítani, s egy romlatlan történelmi alkotmányhoz térnének vissza, már tarthatatlan. A monarchia intézménye ugyan kétségbe vonhatatlan, de az a monarchia, amelyben a hatalmak keverednek, nem lehet kiindulópont. A király és a nemzet egymáshoz való viszonyát világosan meg kell határozni. A jelentés szerint a királyhoz kerülne a végrehajtó hatalom, de a helyi önkormányzatok saját jogon szintén részesei a végrehajtó hatalomnak, miközben a törvényhozás ez utóbbiától teljesen elválasztva működik. Az alkotmányozásnak meg kell előznie a törvényhozást, vagyis a honfitársak gondjainak enyhítésével várni kell. A jó alkotmánynak az emberi jogokon kell nyugodnia; az emberi jogok mint alapelvek szolgálnak a társadalom alapjául. A rövid, egyszerű és pontos nyilatkozatban összefoglalt alapelvek azonban nem lehetnek filozófikusak, mert ha elvont tételek nem kapcsolódnak közvetlen következményekhez, garanciális megoldásokhoz, akkor spekulációra adnak alkalmat.

Még ez a minimál-program sem arat sikert. Egészen a Deklaráció elfogadásáig elvitáznak a képviselők arról, kell-e egyáltalán nyilatkozat az emberi jogokról, és ha igen, az alkotmány előtt vagy után szerepeljen. Az ellenzők szerint az elvont jognyilatkozat az eddig szolgátságban tartott népet megszédíti, és az eredmény – nem úgy, mint a szabad emberekből álló Amerikában – anarchia lesz. Lally-Tollendal a zavargásokra tekintettel mindenek-

¹⁶ Schama, S.: *Citizens*. New York, 1985. 367–368.

¹⁷ AP VIII. 124. (1789. jún. 16.)

¹⁸ Sieyès szerint a képviselői megbízatás az egész nemzettől származik.

¹⁹ Például a gabona drágaságával kapcsolatos elégedetlenség kezelésére biztosok kiküldését rendelik: AP VIII. 136. Mirabeau javaslatára július 9-én a királyhoz intézett üzenetben tiltakoznak a csapatösszevonások ellen. AP VIII. 212., július 9-én.

²⁰ AP VIII. 214. Két évszázad alkotmányjogi vitái tükrében teljesen jogos a kétely és bizonytalanság.

előtt a társadalmi megnyugvást szolgáló törvények megalkotását javasolja; a jogok nyilatkozata elszigeteltségében csak megzavarná az éhezők társadalmát.²¹

Július 11-én azonban – úgy tűnik – győz az alkotmány és a jogok nyilatkozata elsőbbségének álláspontja. Lafayette előterjesztésével megindul az emberi jogokra vonatkozó tervezetek áradata. Lafayette szerint a jognyilatkozat célja az értelem erejével megnyugtatni az embereket. A Nyilatkozat várt kedvező hatását mindenekelőtt az érzelmek befolyásolásában látja. Szerinte a Nyilatkozattal „megszólíthatók az érzések, amelyeket a természet mindenki szívébe vésett”; mert ahhoz, hogy egy nemzet szeresse a szabadságot, elegendő, ha ismeri. A morális érzelmek adottak, az értelem dolga csak annyi, hogy mozgassa ezeket. Augusztus közepéig mintegy harminc nyilatkozat-tervezet kerül a nemzetgyűlés elé, valamennyi az emberi jogokra vonatkozó „vitathatatlan igazság”.²²

2. A nagy félelem

Az alkotmányról folyó vita egybefonódik a tömegzavargásokról és fenyegető csapatmozgásokról szóló, naponta ismétlődő beszámolókkal.²³ Amikor július 11-én a király menesztí Neckert a kormányból, vagy amikor a zavargások elleni fellépésről van szó, a Nemzetgyűlést újra meg újra megkísérti a hatalmi ágak viszonyának egy alternatív megoldása, azaz hogy maguk járjanak el végrehajtó hatalmként. Konkrét hatalom-megosztási kérdésekről vitáznak: vajon korlátlan-e a király miniszter-elbocsátási joga, s nem kellene-e ebben – akár csak a rend közvetlen fenntartásában – a törvényhozó hatalomnak, azaz a fenyegetett alkotmányozó nemzetgyűlésnek aktív, azaz végrehajtó szerepet vállalnia.²⁴ Különösen július 14-e után, mivel nincs érdemi végrehajtó hatalom, sem engedelmes katonaság, kísérti meg a Nemzetgyűlést, hogy maga kormányozzon. Ennek jegyében július végén két végrehajtó bizottságot hoznak létre, amelyek jogköre a későbbi jakobinus Közjóléti Bizottságét készíti elő. A *Comité des Rapports* dönthetett a helyi hatóságok (a hatóságokat létrehozó forradalmak) legitimitásáról, a *Comité des Recherches* a titkosrendőrségi jogköröket gyakorolta, beleértve a levelek felbontását és a bírói engedély nélküli házkutatást és tartós őrizetbe vételt.²⁵

A július 14-i párizsi felkelés ugyan megvédi a Nemzetgyűlést, de a hírek ezúttal is felkavaróak. Beszámoló hangzik el Launay kormányzó fejének lándzsára tűzéséről, július 15-én a parlamenti jegyzőkönyv leszögezi, hogy a Nemzetgyűlés – mélyen érintve a közbajoktól – nem tudja magát a rendes tervhez tartani.²⁶ Lafayette hiába biztat éjjel-nappali alkotmányozásra.

Július 20-án ismét vérfagyasztó beszámoló hallható arról, miként akartak Poissy-ben meglincselni egy gabonakereskedőt a nemzetgyűlési delegáció jelenlétében. Lally-Tollen-

²¹ AP VIII. 222.

²² Lafayette AP VIII. 221.

²³ A kortársi feljegyzések és a szakirodalom egyaránt kiemelik, hogy a párizsi tömegektől (csőcseléktől) való félelem befolyásolta a Nemzetgyűlés döntéseit. Taine szerint ez meghatározó volt, de kevésbé elfogult történészek sem tagadják. Lásd például Thompson, E.: *Popular Sovereignty and the French Constituent Assembly, 1789–91*. Manchester, 1952. 24.

²⁴ Például AP. VIII 224. Az alkotmányozó hatalom gyakorlása a szuverenitás gyakorlását jelenti annak megosztása útján. Az alkotmányozó mint szuverén képes a még meg nem osztott hatalmat tagolni. Lásd: Le Pillouer, Arnaud: *Les pouvoirs non-constituants des assemblées constituantes – Essai sur le pouvoir instituant*. Paris, 2005.

²⁵ Vö. Schama: *Citizens*, 448.

²⁶ AP VIII. 235.

dal²⁷ vérpatakokról beszél, s nemcsak nyilatkozattal, de polgárőrséggel is csitítaná a népet. Július 23-án, amikor Foulon volt miniszter és sógora meglincseléséről hangzik el naturalista beszámoló, az elszörnyedőknek Barnave azt vágja oda: „Uraim, önöket a tegnapi Párizsban kiöntött vér hírével akarják elérzékenyíteni, meglágyítani. Hát olyan tiszta lett volna az a vér?”²⁸

A tömegérzelmek alól még akkor sem vonhatták ki magukat az alkotmányozók, ha a tömeg éppen nem üvöltött a karzatról vagy egyenesen az elnöki pódiummal szemben. És ez a tömeghangulat aligha volt „ésszerű”. Egy olyan éhező tömeget kell magunk elé képzelniünk, amelyet Desmoulins vagy Marat-szerű alakok izgatnak rendszeresen, vagy Loustalot, a *Revolutions de Paris* szerkesztője. Amikor a Berthier de Sauvigny lemezárulásáról készített beszámolójában eljut oda, miként tépték ki a szerencsétlen adóbérlő intendáns mellkasából még dobogó szívét, a könnyen hevülő újságíró a következő megjegyzést teszi: „Despoták és miniszterek, micsoda szörnyű lecke ez nektek! [...] Franciák, ki zsarnokokat tiportok el. Gyűlöletetek visszataszító, félelmetes [...] de végre szabadok lesztek!”²⁹

Naponta összeesküvésekről, az országúton letartóztatott képviselőtársakról, szökni készülő áruhás arisztokratákról harsognak a szónokok, akik közt sokak a radikálisok feketelistáján szerepelnek, és számíthatnak arra, hogy az utcán kőzapor fogadja őket.³⁰ Foglalkozzon-e ezekkel az egyedi ügyekkel a Nemzetgyűlés? Hírek jönnek levelekről, amelyeket összeesküvéstől tartó helyi gyanakvók felbontanak. Volney és Rawbell – a Terror idején uralkodó álláspontot előlegezve – nem túrná, hogy az ellenséget jogok, így a jelen esetben a levéltitok védelme illessék. A többségi vélemény szerint a levéltitok szent. (Még szent.) „Egy nép, mely szabaddá akar válni, nem vállalhatja a zsarnokság eljárásait.”³¹ Az értékválasztásokat még a monarchia zsarnoki megoldásainak tagadása határozza meg.

Államügyekkel, az alkotmánnyal nem jut idő foglalkozni. Végre július 27-én a második alkotmány-előkészítő bizottság (a „nyolcak bizottsága”) benyújtja összefoglalóját a panaszfüzetek alkotmány-megújítási óhajairól. A bizottság egyetért a Jogok Deklarációjának szükségességében – a Nemzetgyűlés tagjainak egy része azonban vitatja ezt, egyebek közt attól tartva, hogy a jogok kinyilvánítása – teljesíthetetlen elvárásokat keltve – csak erősíti a tömegek lázongását.³² A király – és az egymás – iránti bizalmatlanság hatására végül a többség a Deklaráció mellé áll. Az indoklások szerint szükség van egy emlékeztetőre (mármint a hatalmat és önmagukat kell a jogokra „emlékeztetni”).

²⁷ AP VIII. 252.

²⁸ AP VIII. 266. – csak annyit említ, hogy Barnave szerint nem kell felizgulni az elkerülhetetlen forradalmi vihar miatt.

²⁹ Idézi Schama: *Citizens*, 446–467.

³⁰ Taine szerint 1789 októberére legalább százhusz képviselő elmenekült, s mintegy a képviselők felének lapult útlevél a zsebében. Rövid időn belül ismételt szavazásoknál – napok alatt – az ellenzéki kisebbségi szavazatok eltűntek, hogy a nemzeti lelkesedés és közakarát egyhangúsága érvényesüljön.

³¹ Mirabeau, AP VIII. 274., 294. A modern nemzetbiztonsági alapjogkorlátozási viták szinte minden eleme jelen van, beleértve a vitákat ma is jellemző információhiányt.

³² Ahogy mind több hír és rémhír érkezett a tömeges erőszakról, úgy erősödött ez az érv. Miként válaszolunk a leghatékonyabban a lázongásokra – valójában ez állt a viták középpontjában, minden elvi okfejtés erre a gyakorlati kérdésre kívánt válaszolni. Az érvek, például, hogy az amerikai megoldások átvehetetlenek, vagy hogy kötelességekhez kellene kapcsolni a jogokat, másodlagosak e szempontból.

Július 28-án a nemzetgyűlési zűrzavar enyhítésére elfogadják a házszabályt; a többségi határozatra vonatkozó elvek tisztázásával újabb alkotmányos intézmény születik. Már másnap meg is szegik az eljárási előírásokat.

A képviselők türelmetlenek. Gyorsítani szeretnék az alkotmányozást, de a felszólalási idő korlátozását leszavazzák. A vita most az emberi jogok nyilatkozatának szükségességéről folyik. A félelem a tömegektől óvatosságra int. Ha a barbársághoz és babonához szokott, az értelem használatában járatlan embereket jogokkal ajándékozzák meg, attól csak megzavarodnak – ebből zavargás származik. „Attól féltek, és Sinety gróf ezt ki is mondja, hogy ha csak jogokról beszélnek az embereknek, ez arra bátorítja majd őket, hogy »természetes hajlandóságaikat« követve egoisták legyenek embertársaik és az egész társadalom rovására.”³³ Clermont Tonnerre eközben a nyolcvanéves nagybátyját fenyegető népharagról szól, és nemzetgyűlési védlevelet kér számára. Pillanatokon belül további két hasonló kérelem is érkezik.³⁴ Az érdemi vitát ezúttal is háttérbe szorítják az összeesküvés hívei. Fosztogató rablóbandákkal ijesztgetik egymást, s azzal, hogy Brest városát átjátssza „az ellenség” az angoloknak. Végre aztán eléri a Nemzetgyűlést is a Nagy Félelem, mely járványként fut végig Franciaországon. „Franciaország anarchiában vonaglik.”³⁵

Augusztus 3-án a Comité des Rapports nevében Salomon égő kastélyokról számol be, a törvények mögött már nem áll kényszerítő erő.³⁶ „A szegények háborúja folyik a gazdagok ellen”³⁷ – állapítja meg egy azonosíthatatlan képviselő, aki következetes büntetést javasol. Malouet az érzelmek csillapítására helyi foglalkoztatási és segélyhivatalok létrehozását javasolja: ha a humanitás és igazságérzet nem elegendő, hogy a szenvedők segítségére siesünk, a szabadság érdeke kötelez erre.³⁸ A Nemzetgyűlés továbbra sem látja világosan a saját helyét a hatalmi ágak megosztásának rendszerében. Egyesek úgy vélik, a fenyegető események miatt cselekedni kell, vagyis a törvényhozó hatalom közvetlen végrehajtó feladatot kellene, hogy vállaljon. Mások óvnak attól, hogy a törvényhozó a bírói hatalomba avatkozzon vagy a végrehajtó hatalom jogait vonja el.

Augusztus 4-én a szokottnál is nagyobb üvöltözés közepette a délelőtti ülésen 570:433 arányban leszavazzák a köteleességek nyilatkozatát. Ezt elsősorban a papság forszírozta, részben vallási megfontolásból, részben a tömegek csillapítására. Az este nyolc órakor kezdődő második ülésen – a korábban érvényesülő álláspontnak megfelelően – a szövegező bizottság előterjeszti javaslatát „a királyság biztonsága tárgyában”: „Tekintettel a zavargások és erőszak kiváltotta, a lelkeket eltöltő félelemre, amelyek a legszentebb tulajdonhoz való jog elleni legvégzetesebb merényletre vezetnek [kijelentjük], hogy amíg a Gyűlés másképp nem rendelkezik, a régi [hatályos] törvények érvényesek és alkalmazandók, és a meglévő adókat, amint a múltban is, meg kell fizetni...”³⁹

Mielőtt azonban szavaznának, beindul a Breton Klub gépezete.⁴⁰ Elsőnek Noailles vicomte jelentkezett szólásra, és kimutatta, hogy a felkelés okainak ismerete nélkül a felkelés

³³ Jennings, J.: *The Déclaration des droits de l'homme et du citoyen and Its Critics in France: Reactions and Idéologie*. The Historical Journal, 35. (1992) no. 4. 839–859., 846.

³⁴ AP VIII. 333., augusztus 3.

³⁵ 1789. július 28.; AP. VIII. 292.

³⁶ AP VIII. 336.

³⁷ AP VIII. 337.

³⁸ AP VIII. 339.

³⁹ AP VIII. 343.

⁴⁰ Az előző, augusztus 4-re virradó éjszakán mintegy száz–százhusz képviselő kávéházi törzshelyükön elhatározta, hogy javasolni fogják a feudális előjogok eltörlését. Ez megfelelt azoknak az inst-

megakadályozhatatlan; semmiféle alkotmány sem segít ezen a gondon. A népet le kell csendesíteni. Fizessen mindenki jövedeleमारányos adót, a személyes szolgálatokat, a földesúri jogokat töröljék el. A közösségek válthassák meg a feudális előjogokat. Mindezt Lafayette sógora könnyen javasolhatja: csak adósságai vannak. Ám D'Aiguillon herceg, Franciaország egyik leggazdagabb embere csatlakozik hozzá: „Nincs ember, aki ne remegne a rémjelene-tek láttán.” A felkelés bűnös, de a felkelők az üldöztetés áldozatai. „Éreztetnünk kell a néppel, hogy törődünk vele.” Arányos közteherviselést javasol, a feudális előjogok eltörlendők, azok megváltására van szükség. Itt következik a megváltás pontos értékére tett javaslat, elvégre a feudális jogosultság mégiscsak tulajdon – és a tulajdon szent.

Dupont de Nemours még egyszer megkísérli rábírní a Nemzetgyűlést, hogy inkább a büntető törvények szigorával lépjen fel a lázadók ellen, de a lelkesedés elsodorja a legalitást. A kételkedőket lehurrogják. Nemesek, papok, városok egymás után, versengve mondanak le előjogaikról. Éjfél után két órával nagyjában-egészében véget ér a feudalizmus. Az új alkotmány társadalmi és jogi alapkérdései eldőlték. Másnapra⁴¹ kijózanodtak ugyan, mivel azonban a kisebbség, a karzat, a közvélemény és a fenyegető tömegek állandó nyomás alatt tartották a Nemzetgyűlést, amelynek döntéseiről az ország szinte azonnal értesült, az alapvető döntéseket nem lehetett semmissé tenni.

Bár a Deklarációhoz csak augusztus 14-én térnek vissza, augusztus 4-e éjszakáján visszavonhatatlan döntés születik a jogegyenlőségről, a hivatalhoz jutás esélyegyenlőségéről, körvonalazódik a jogállam, az egykamarás parlament. Ha Mounier – az angol típusú alkotmány propagálója – ezt nem is veszi észre, a kétkamarás – az arisztokrácia számára külön képviselőt biztosító – törvényhozásra ez után semmi esély.⁴² Amikor megszüntetik a hivatalok eladhatóságát, ezzel az új közigazgatás és (ingyenes) igazságszolgáltatás alapjait rakják le. A területi kiváltságokról lemondó képviselők megteremtik a *nemzeti egység*, az egységes nemzet Franciaországát. Előzetes, absztrakt elvekre ezen az éjszakán senki sem hivatkozik. Az érzelmek közvetlenül érvényesülnek. Egy ennyire új rend elfogadása a régi beidegződések feladását kívánta, és ez elképzelhetetlen az érzelmek heves működése nélkül. Duquesnoy augusztus 5-i naplóbejegyzése szerint: „ha egy zseniális ember, jól ismerve a francia szellemet, készítené egy bennünket boldoggá tevő alkotmánytervet, ezt ittasultan, lelkesülten, megfontolás nélkül kellene a Nemzetgyűlésnek adnia, [még ha] az egzáltált értelem túlrépthet is bennünket a célon.”⁴³ Mirabeau pedig így ír augusztus 4-e éjszakájáról:

rukcióknak, amelyeket az eredeti, breton panaszfüzetek tartalmaztak. A Breton Klub volt az első pártszerű csoportosulás a Nemzetgyűlésben, és elsőként követelte a három rend egyesítését. A Klub hangadói, így Le Chapelier, Glezen, Lanjunais, majd a Klubhoz csatlakozó Sieyès, Mirabeau, Lameth korábban is az egyenlőség hívének mutatkozott. A csoporthoz tartozók álláspontja azonban az augusztus 4-i vitában korántsem bizonyult egységesnek. Az ügyvéd Lanjunais, akinek 1788-ban közzétett *Réflexions patriotiques*-ja a nemesség vitriolos kritikáját adta, a mostani vitában a dézsma eltörlése és az egyházi vagyon elvonása ellen foglal állást; Mirabeau, Sieyès távol maradt az ülésről. Lord Acton úgy tanítja, hogy az udvar biztatta a nemeseket, hogy azonnali jogfeladással mentsék magukat. Lásd: Dalberg-Acton, J. E. E.: *Lectures on the French Revolution*. Batcohe Books Kitchener, 1999. [1910.] Lord Acton Virieu-t idézi: „Csak két eszköze van a felizgatott tömeg lecsillapításának: kedvesség és erő. Nincs erőnk, azt reméljük, kedvességgel sikerülni fog.” Uo. 84.

⁴¹ „Mirabeau és Sieyès, mindkettő más sajátos okból, joggal ítélte el a lelkesültség e bolondériáit.” Dumont, Etienne: *Souvenirs sur Mirabeau*. Paris, 1951. 142.; Kessel, Patrick: *La Nuit du 4 Août 1789*. Paris, 1969. 182.

⁴² Acton: *Lectures on the French Revolution*, 94.

⁴³ *Le Journal d'Adrien Duquesnoy*. Ed. R. de Veveceur. 2 vol. Paris, 1894. I. 269. Vö. Fling, F.: *The Authorship of the Journal D'Adrien Duquesnoy*. The American Historical Review, 8. (Oct., 1902.) no. 1. 70–77.

„Magasrangú urak javasolták a feudalizmus eltörlését [...], amivel egyetemes tetszésnyilvánítást gerjesztettek; vagyis a pusztán hangzatos kifejezések megkapták a hazafias érzelmek megtagadhatatlan mindennapi adóját. Aki ismeri a nagy gyűléseket, azokat a drámai érzelmeket, amelyekre ezek érzékenyek; a taps csábító erejét, [...] a személyes érdektelenség becsületét s végül azt a fajta nemes részegültséget, mely a nagylelkűség forrongását kíséri; az, aki ezen okok együttes érvényesüléséről gondolkodik, a közönséges dolgok közé sorolja mindazt, ami ezen az ülésen rendkívülinek tűnt. A Nemzetgyűlés villanyos örvényben volt, és az érzelmek szünet nélkül követték egymást.”⁴⁴

A történészek egy része hajlamos a Breton Klub tagjainak fellépésében összeesküvést, az alkalom taktikus megragadását látni. Mégis az értelem diktátuma, egy elvont séma átvétele lenne a jogegyenlőség s az ebből következő jognyilatkozat?⁴⁵ Valószínű, hogy a „bretonok” hosszabb ideje tervezték az előjogok egy részének felszámolását, amint ezt a számukra irányadó *cahier*-k is előírták. A Breton Klub döntésében azonban – Furet szerint – egy más ész-szempontra játszott szerepet; nevezetesen, nem akartak a felkelők elleni erőszakos felkelés egyetlen lehetséges eszközére, a hadseregre támaszkodni, mivel ez a király hatalmát erősítette volna. „A »hazafias« képviselők szemében azonban az első javaslatnak [ti. az erőszak alkalmazására vonatkozó bizottsági javaslatnak] megvolt az a hátránya, hogy a Nemzetgyűlést az elnyomás útjára kényszeríti, és így visszaállítja a még meglévő királyi csapatok erejét, míg a királyt a döntőbíró pozíciójába emeli.”⁴⁶ Talán nem is bízhattak abban, hogy sikeres lesz a fegyveres fellépés, hiszen a csapatok nemcsak Párizsban, hanem vidéken is tömegesen álltak át a felkelők pártjára. A Breton Klub tagjai mindenestre kisebbségben voltak.⁴⁷ Ferrières márki augusztus 7-én a megadás szellemében javasolja vidéki választóinak, hogy hagyjanak fel minden ellenállással, mivel „lehetetlen a forradalom áradatainak ellenállni”. A márki szerint az ellenállás lehetetlensége miatt – továbbá hazaszeretetből – fogadták el augusztus 4-én a feudális jogok eltörlését.

3. Félelem, irigység, lelkesültség

Összegezve: egyesek akarták a történeteket, a többség pedig úgy látta, nincs helye ellenállásnak, amikor „százötven kastély ég”. Szinte mindenkinél kimutatható a fenyegetettség hatása,⁴⁸ csak az érzelem feldolgozásában van különbség. A Breton Klub tagjai, végiggondolván a helyzetet, anyagi érdekeiknek is megfelelő megoldási javaslatot tesznek: a feudális jogok mint tulajdon megváltásának elvét hangsúlyozzák. De az érvek, amelyeket augusztus 4-e éjszakáján a bretonok használnak, nem észérvek. Érzelmeket korbácsolnak, érzelmek, érzelmekre hatnak. Az igazságtalanság vérlázító, olykor kitalált példáit idézik fel: „az első szónok, aki a közérdeknek újabb adót kívánt leróni, csak azt fejezte ki, amit már mindenki érzett. Nem volt szükség sem értekezésre, sem ékesszólásra, hogy elfogadtassák, amit

⁴⁴ Mirabeau: *Le Courrier de Provence*, 24. szám.

⁴⁵ Schama: *Citizens*, 438. szerint augusztus 4-e „a rögtönzött önfelismerés pillanata, de ezt a nemeség szívében a párizsi béke óta zajló kulturális forradalom készítette elő”. Más kérdés, hogy e felismerésben igencsak nagy szerepe volt az irigységnek: már a kortársaknak is feltűnt, hogy nagyon sokszor a mások előjogait ajánlották fel a nemzet képviselői.

⁴⁶ Furet, F.: *Night of August 4*. In: Furet, F. – Ozouf, M. (eds.): *A Critical Dictionary of the French Revolution*, (transl.: A. Goldhammer) Harvard University Press, 1989. 107–114., 108.

⁴⁷ Acton: *Lectures on the French Revolution*, i. m.

⁴⁸ Az általános félelemre lásd: Kessel: *La Nuit du 4 Août 1789*, 195. Voltak képviselők, akik ezt a félelmet, mely bennük is dolgozott, ki tudták használni a saját céljaikra, az alkotmány útjában álló akadályok eltakarítására.

a nemzet mandátumainak nagy többsége már elhatározott.⁴⁹ És az augusztus 4-i éjszaka nem is kizárólagos. Szeptember 26-án Mirabeau második beszéde ugyancsak megfélemlíti és megindítja a képviselőket, olyannyira, hogy egyhangúlag szavazzák meg az államcsőd miatt szükséges adóemelést.

Az értelem csak akkor jut szóhoz, amikor a feudális kiváltságokhoz fűződő tulajdonjogokat említik. A feudális jogokat mindenki tulajdonnak tekintette. A király evidenciát mond ki, amikor ebben az értelemben beszél ezekről még június 23-án.

Az új intézmények elfogadása egy olyan kollektív interakcióban, olyan csoportdinamikai folyamatban zajlik, amelyben a kollektív érzelmek, beleértve a félelemre épülő hisztériát is, döntőek. A tervszerűen eljáró „bretonok” – akiket egyébként szintén érzelmek mozgatnak – nincsenek többségben. A jelenlevők legfeljebb tíz százalékát kitevő, de összehangoltan fellépő, a többség látszatát teremtő csoport azonban képes egy diffúz, szorongó tömegben alapvető hangulatváltást elérni.⁵⁰ A tömegpszichóziát – amit a lemondásban versengők nagylelkűségként élnek meg – kaszkád jelenségként magyarázhatjuk, lásd Mirabeau „villanyos örvényét”.⁵¹ A törvényes megtorlást javaslok ellenállása reménytelen a szenvedélyekkel szemben: a monarchista Lally-Tollendal hiába kéri az elnököt, hogy zárja le az ülést. A kortársak feljegyzéseiben a lelkesedés, az ittasultság az események talán leggyakoribb magyarázata.⁵² Megittasultság – vagy ittasság?⁵³ –, elragadtatás, őrzöngő karzat. A vitában is arra

⁴⁹ Mirabeau: *Le Courrier de Provence*, 24. szám

⁵⁰ „Nem volt köztünk harmincnál több, aki másképp gondolkodott volna, mint Raynal, de egymás jelenlétében a Forradalom becsülete [...] olyan dogma volt, amiben hinni kellett” – idéz egy résztvevőt Taine: *Les origines de la France contemporaine*, 198. A mérsékeltek, annak ellenére, amit értelmük diktált, állítólag ezért csatlakoztak a forradalmárokhoz.

⁵¹ Jellemző, hogy a más feltételek közt – a nyilvánosság kizárásával – működő harminc Bureau-ból huszonnolcban nem ment át alkotmánytervezet, mert – legalábbis Taine szerint – ezt nem is akarta a többség, – és nem kellett megfelelni a nyilvánosság követeléseinek. Taine: *Les origines de la France contemporaine*, 145.

⁵² A nemzetgyűlési jegyzőkönyv szerint a parasztruhába öltözött Le Guen szenvedélyes felolvasása után „a lelkesedés minden lelket megragadott”. AP VIII. 346. A felolvasás és az öltözék nem éppen a spontaneitás jele. A szervezettségre lásd: Kessler: *La Nuit du 4 Août 1789*, 127–132. A jelenlevőket elragadó lelkesedés azonban tagadhatatlan. Éjjel 2-kor Lally-Tollendal kijelenti: „szívemet megittasítja az Önök hazafiassága.” (Egyúttal javasolja, hogy a királyt ismerjék el a francia szabadság helyreállítójának.) Marquis de Ferrières augusztus 7-i levelében „a legemlékezetesebb ülésről” ír, mely „Franciaország nemes lelkesültségét példázza”. Hozzáteszi, hogy „szerencsétlen körülmények, melyben a nemesség találta magát, a felkelés, mely ellenük támadt mindenütt Franche-Comté, Dauphiné, Burgundia, Elzász, Normandia és Limousin tartományokban, a legerősökösabb társadalmi megrázkódtatásoktól felkavarva és részben elpusztítva; több mint százötven felégetett kastély, ádázul felkutatott és elégetett földesúri birtoklevelek, a Forradalom zúgó áradatával szembeni ellenállás lehetetlensége, a szerencsétlenség, mely ráadásul még egy kilátástalan ellenállásból származna, Európa leggyönyörűbb királyságának lerombolása, a pusztulás és anarchia áldozataként, és mindenekfelett, a franciák országuk iránti odaadása, melyet a szívükben hordoznak, egy olyan odaadás, mely a nemesség számára az állam és a becsület által előírt parancsoló kötelesség, mely arra int, hogy feláldozzák vagyonukat és saját életüket is a Királyért és a Hazáért, mind kijelölték számunkra a követendő magatartást.” Marquis de Ferrières (Samuur nemességének a Rendek Gyűlésébe delegált küldötte) levele: *Correspondance inédite*, 1789, 1790, 1795. Dir. H. Carré, Paris, 1932. 113–119. Maga a király, amikor visszautasítja a határozatokat, „ezt a jogfosztó igazságtalanságot”, így ír az arles-i érsekhez: „úgy gondolom, azzal engedelmesebbem a Gondviselésnek, hogy nem engedek ennek a lelkesedésnek, mely valamennyi renden úrrá lett.” http://www.royet.org/nea1789-1794/archives/documents_divers/louis16_lettre_archeveque_arles_4aout_xx_08_89.htm

hivatkoznak, hogy a Gyűlés érzelmei, a Nemzetgyűlés hazafiassága meg fogja hatni a népet.⁵⁴ A félelem azonban meghatározó szerepet játszott a javaslatok előkészítésében, részben azok elfogadásában is. Senki se mer ellentmondani, semmi sem állja tehát útját a nagylelkűség versenyének.⁵⁵

A félelemhez az önfeladás egzaltáltsága társult. Egyeseket a rossz lelkiismeret, másokat a harag befolyásolt. Elster az irigységet emeli ki.⁵⁶ A düh is szerepel a tanácsadók közt. Amikor Lubersac püspök a vadászati jog feladását javasolja, Châtelet hercege, a szenvedélyes vadász azt morogja: „a püspök elveszi tőlünk a vadászatot, én elveszem tőle a dézs-mát.”⁵⁷ A lelkesültség persze nem minden intellektuális korlátot – azaz érdeket diktálta megfontolást – rombol le. Amint a városi és területi privilégiumok feladásáról esik szó, a breton küldöttek többsége – a kapott mandátumra hivatkozva – ezt már ellenzi. Languedoc küldötte hangsúlyozza, hogy e tartomány esetében „az ősi jogok elismerten a legszilárdabb alapon nyugszanak”.⁵⁸

A félelem és tömegpszichózis munkálkodását a kijózanodás követi. De az augusztus 5–12. közötti szövegezési vitában, a nappali viláosságban az érzelmei művét már nem sikerült visszavonni.⁵⁹ Sieyès az egyház eltartásának költségét a földbirtokosokra hárítaná, hiszen a dézsma a földtulajdonos terhelte eddig is. A földtulajdonos képviselőtársak vonakodnak. „Szabadok akartok lenni, és nem tudtok igazságosok lenni!” – háborog az abbé. Amire azt a választ kapja, hogy a kultuszban mindenki részt vesz, az állam dolga megtalálni a kultusz

⁵³ A monarchista kortársak feljegyzéseiben különösen gyakoriak az erre vonatkozó utalások. Vö. Kessel: *La Nuit du 4 Août 1789*, 192–196.

⁵⁴ AP VIII. 344.

⁵⁵ Morellet abbé még augusztusban közzétett *Reflexions*-ja például a népi mozgalmaktól való félelemmel magyarázza, hogy egynapi huzakodás után, augusztus 11-én az egyébként megosztott papok is felajánlják az egyházi tizedről lemondást. Lásd: Kessel: *La Nuit du 4 Août 1789*, 220.

⁵⁶ Elster, J.: *The Making of the Declaration of 1789* (manuscript). Ami a feudális előjogokat illeti, „míg a vertikális viszonyok gyűlöletet gerjesztettek [a harmadik rend képviselőiben], addig a horizontális irigységet keltettek. Kessel (*La Nuit du 4 Août 1789*, 195.) utal arra, hogy az augusztus 4-i határozatokkal a két első rendet akarták alább szállítani, kiiktatva a polgárság és a király közt álló testületeket. (Para. 11.) Vö. Marquis de Ferrières álláspontjával: „a városok a tartományokat követték: a képviselők az őket szétfeszítő parancsoló indíttatások közepette egyensúlyoztak: úgy tűnt, a gyűlölet érzése, az elvakultan vágyott bosszú és nem a jó szeretete ösztönözte/hajtotta a lelkeket”. A küldöttek egy dologban értettek egyet: „Mebízóink az állam megújulását kívánják. Egyesek azt remélték, hogy erre a visszaélések megszüntetésével kerül majd sor. Mások olyan romlottnak látták a fennálló társadalmi rendet, hogy új alkotmányt kívántak, és a monarchikus kormányzati formán kívül – amit minden francia tisztel és becsül a szívében [...] minden hatalommal felruházták a képviselőket, hogy új alkotmányt teremtsenek.” *Mémoires du marquis de Ferrières* [Charles-Élie de], 2e ed. Paris (1822) Tome II. 86.

⁵⁷ Michelet, J.: *La Révolution française*. Paris, 1952. 2 vol, t. I. 215. De Ferrières márki megjegyzi, hogy a herceg végtelenül félt a terrortól, és igyekezett megragadni az alkalmat, hogy bizonyítsa, a nép mellett áll. *Mémoires du marquis de Ferrières*, 184.

⁵⁸ AP VIII. 347. Provence küldöttei vissza kívánnak térni megbízóikhoz, Dijon területi-képviselői autonómiát kíván, mindenki ragaszkodik ahhoz, hogy egész Franciaországban egységes szabály – az Alkotmány – érvényesüljön ebben a tekintetben.

⁵⁹ Természetesen ehhez az érintett szereplők elkötelezettsége és intézményi lehetőségei is szükségese-k: az ülés elnöke esetenként az eljárási rendre hivatkozva megtiltja az elfogadottnak nyilvánított, bár korántsem egyértelmű határozatok újratárgyalását.

biztosításához szükséges közös forrást.⁶⁰ Hiába érvel Lanjunais és Sieyès a dézsma és bizonyos feudális előjogok megváltása ellen, a nemesség ragaszkodik a számára előnyös megváltási rendszerhez. A papság – jobb híján – a nemzet oltalma alá helyezi magát, vagyis a költségvetéstől várja saját eltartását. Ez az alkotmányos berendezkedés újabb alapvető eleme: az állam és egyház viszonyában – a gallikanizmus⁶¹ szellemében – *de facto* intézményesítik az egyház függőségét.

Még egyszer: az augusztus 4-i határozatok megadják a későbbi „alkotmány alapelveit”,⁶² a modern alkotmányosság oszlopai előttünk állnak: jogegyenlőség, közteherviselés, ingyenes igazságszolgáltatás, érdekem szerinti hozzáférés a közhivatalokhoz, jogállamiság. Nincs helye korporációknak.⁶³ Nemcsak lehetővé válik az Emberi Jogok Nyilatkozata, de már el is fogadták meghatározó elemeit. A feudális rendszer eltörlése alkotmányozás – fejtegeti Mirabeau –, ezért fölösleges a vonatkozó dekrétumokat a királlyal szentesíttetni.⁶⁴

A különféle deklaráció-tervekben elképzelt, vágyott individualizmus immár tény. „Megszületett [...] az egyének modern társadalma” – írja Furet.⁶⁵ Más alkotmányos kérdések is eldőlnének még a Deklaráció előtt, vagy legalábbis az alkotmányos megoldások lehetségessé válnak: A király elveszíti a fegyveres erők fölötti monopóliumát, mivel a határozatok értelmében a csapatokat esküjük immár a nemzethez is köti. A Nemzet fokozatosan elkülönül a Királytól. Megfogalmazódik az állam és egyház szétválasztása (az állam elsőbbsége jegyében), az egyház állami támogatása mellett. És persze a modern magántulajdon jelentése és alapvető fontossága is itt kap elismerést. A tulajdon teljes értéken kompenzálást jelent – és máig ez a jelentése az alkotmányjogban. Ehhez képest a tulajdonjogot akár ki is felejtették volna a Deklarációból, ahogy az majdnem meg is történt. Az augusztus 4-i közös élmény megerősítette a tulajdon amúgy sem vitatott szentségét.

Ezek voltak tehát azok az átélt események, érzelmek, amelyek a közösen átéltség minden normatív erejénél fogva, magától értetődő tényként jelentek meg a Deklaráció szövegezése során, ami a nagy félelem éjszakája után tíz nappal kezdődött. Akik képviselőiként keresztül sem részesei ennek a közös élménynek – a negyedik rend, a későbbi *enragés* –, tovább pusztítják a javakat.

Minden, ami a Deklarációba kerül, augusztus 4-e következtében lehetett evidencia; így mindenképp az, hogy a franciák szabad és a törvény előtt egyenlő egyének. Csakhogy, ami augusztus 4. után evidencia, azt korábban semmiféle többség nem akarta megszavazni. A közös érzelmek olvasztótégelyében alakultak ki a közös igazságok, míg a korábbi emberi jogi javaslatok csak a javaslattevő számára kínáltak „nyilvánvaló evidenciát”.

4. A Deklarációban rögzült érzelmek

Az augusztus 4-i áttérés nem sokat változtatott az ország állapotán. A zavargások folytatódtak. A technikai értelemben még érvényes feudális kötelezettségeknek továbbra sem tettek

⁶⁰ A papság sem akarta már ezt az állami megoldást, mert ha az állam fizetést nyújt a papoknak, akkor nyilvánvalóan csak a konkrét szükségleteket fedezik. Ezért kísérelték meg utólag a dézsmát tulajdonjoggá minősíteni.

⁶¹ A gallikanizmus francia hagyománya szerint az uralkodó (majd jogutódként az állam) hatalommal bír az egyház felett – a római pápa rovására.

⁶² Mirabeau, AP VIII. 639. A kortársak is úgy tartották, hogy az Alkotmányról szavaztak augusztus 4-én. Kessel: *La Nuit du 4 Août 1789*, 230.

⁶³ Igaz, a céhszervezet eltörlésére vonatkozó indítványt egyelőre kihagyják a jegyzőkönyvből.

⁶⁴ Thiers, L. A.: *Histoire de la Révolution Française*. Paris, 1839. 10. vol, vol. 1. 149.

⁶⁵ Furet: *A francia forradalom*, 82.

eleget; igaz, az augusztus 4-i határozatok hírére és katonai erő hiányában ezt nem is nagyon erőltették. A Nemzetgyűlés a saját szemében ugyan visszanyerte legitimitását, mivel megszabadult a feudális zsarnokság cinkosságától, de ettől az ország még nem nyugodott meg. Az államkincstárban nem a bevétel, csak az elfogadatlan adósságlevelek halmozódtak. Tovább kellett lépni, mégpedig sietve, és ebben a továbblépésben egyre fontosabbnak tűnt, hogy a választott megoldások a Nemzetgyűlés hatalmát erősítsék. A Deklaráció mielőbbi elfogadtatásával nemcsak a nép haragja csillapulhatott; a Nemzetgyűlés a királlyal szemben is megszilárdíthatta helyzetét, amennyiben a Nemzetgyűlés a Deklaráció és az alkotmány kizárólagos megalkotója lesz.⁶⁶ A Deklaráció – ennek megfelelően – nemcsak emberi jogokról szól, hanem választ ad arra is, hogy milyen alapon és főleg ki jogosult az államot vezetni. A Deklaráció elmondja, hogy milyen az az ember, akít az alkotmányban tisztelni kell, de legalább ennyire eldönti azt is, hogy kikből áll, kiknek a képviselője a Nemzetgyűlés.

Az augusztus 4-én félbeszakadt szövegezést augusztus 12-én kezdik újra. Emlékeztetőül: még augusztus 1-jén ötvenhatan jelentkeztek felszólalásra, hogy kifejtsék, milyen emberi jogok tartoznának az alkotmányba; augusztus közepéig mintegy harminc szöveges javaslat is érkezik. Sorjáznak a magától értetődő igazságok, de egyetértés csak abban van, hogy a külső körülményekre tekintettel minél gyorsabban be kell fejezni a Nyilatkozat készítését, és át kell térni az alkotmány szövegezésére.

Egyre gyakoribb, hogy többségi szavazás kikényszerítésével zárják le a vitát. Hogy mi kerül a végső szövegbe s milyen megfogalmazásban, az jórészt egyes szerzők személyes ambíciójától függ: ha valaki nagyon ragaszkodik a maga fordulataihoz, azt a többiek közbömbösen vagy sietősen tudomásul veszik. A képviselőknek – és még inkább a karzatnak – elégük van az érvekből, melyeket ráadásul már többször hallottak. Milyen szerencse, hogy akik a maguk fordulataihoz ragaszkodnak, olykor kiváló elmék, vagy kiváló eszmeszabóságból dolgoztatnak!

Először a korábbi szövegek összegyűrésére küldenek ki bizottságot (az Ötök Bizottsága). Az Ötök jelentését Mirabeau terjeszti elő. Kivételes helyzet: Mirabeau ezúttal bizonytalan, szavaiban nincs lelkesedés, be kell látnia és meg kell vallania: nem találtak semmiféle univerzális igazságot, mely megnyilvánulhatna a Deklarációban. A türelmetlen képviselők – elsöprő többséggel – a Hatodik Bizottság korábbi, nem éppen lelkesült és lelkesítő szövegét választják kiindulóponttúl Sieyès fejtegetései és maximái ellenében.⁶⁷

A Hatodik Bizottság kompromisszumos szövegéből a viták után kevés marad, de hogy tulajdonképpen mi számít emberi jognak és miért – arról alig van vita, talán mert a természetjogi evidenciákban a sérelmek kiválasztották a legfontosabbakat. A gyülekezés és társulás szabadsága senkinek sem kell. Az adott körülmények közt, amikor szabadulni akarnak a korporációktól, tekintettel a tömegek iránti félelemre és az individualizmus kultusza mellett ez nem csoda. A szociális jogok, a becülethez való jog inkább csak elfelejtődnek, kima-

⁶⁶ A Nemzetgyűlés tagjai veszélyesnek vagy fölöslegesnek tartották a Nyilatkozatot, a Nemzetgyűlésen kívül végképp nem egyértelmű a Deklaráció fontossága. A közvélemény egy része kritikus: a párizsi pamfletnek nevetségessé tesz a metafizikus törekvéseket. Sokan azért ellenzik a Deklarációt, mert a szabadság anarchiájától tartanak. (Lásd: de Baecque, A.: „*Le choc des opinions*”: *Le débat des droits de l'homme, juillet-août 1789*. In: *L'an 1 des droits de l'homme. Textes réunis par A. de Baecque*. Presses du CRNS, 1988. 17.

⁶⁷ A Nemzetgyűlés tagjai ebben az időben harminc *bureau*-ba voltak beosztva, és a javaslatok előkészítése ezekben a bizottságokban történt. Baecque szerint azért esett a választás éppen erre a szövegre, mert a negyvenfős bizottság javaslata a bizottság véletlen összetételénél fogva – az egyéni javaslatokkal ellentétben – a Nemzetgyűlés erőviszonyainak és hajlamainak megfelelő kompromisszumokat tartalmazott.

radnak a nagy sietségben. A Nemzetgyűlés korábbi szavazásainak szűrőjén már korábban fennakadtak a jogokkal szembeállított kötelezettségek; a tömegek csillapítására a kötelezettségek helyére a jogkorlátozás sokak által javasolt formulája, a „mások jogainak tisztelete” kerül. De a legfőbb korlát, a „mérséklet” mensvára az, hogy a jogokat a törvény határozza meg. Igaz, ez a törvény még nem szuverén, azaz korlátot nem ismerő, hiszen csak a társadalomra ártalmas cselekedeteket korlátozhatja. A korlátozásban a törvényhez fordulás mögött anticipált események kiváltotta érzelmek – ismét a félelem – működését érhetjük tetten. Amint 1788-ban Madisont, Mounier-t is az aggasztja, miként lehet ellensúlyozni a többség önkényes hatalmát. Augusztus 12-én olyan megfogalmazásban, mely négy év távlatából prófétikusnak tetszik majd, a szenvedély vezérelte népi gyűlések döntéseiről és arról beszél, miféle veszélye van azoknak a gyűléseknek, ahol a tömeget szenvedélyt korbácsoló ékesszólás vezérli. Amikor az egyszerű gyanú is elég a szabadság veszélyeztetéséhez, és amikor ezt a szabadságot a nép rokonszenve sem biztosítja – figyelmeztet Mounier –, az ember nem élvezheti a szabadságot és biztonságot. A nép zsarnoksága ellen a törvények tisztelete nyújt orvosságot.⁶⁸

Az általános akarat és a nemzet szuverenitása potenciálisan diadalmaskodik az alapjogok felett, vagy legalább is egy olyan feszültséget intézményesít a Deklaráció, mely a következő években végzetesnek bizonyul a szabadságra. Ezt a korlátlan népszuverenitást csak az alkotmányosság lassan megszilárduló eszméje képes mérsékelni.⁶⁹ Ez a tisztán intellektuális korrekció a Terror alatti üldöztetés, vagyis a félelem alkotása lesz.

Az emberi jogokat megfogalmazó ülések hol közömbösek, hol váratlanul indulatosak, a hallgatóság és a szónokok türelmetlenek. Érdemi döntést már csak a kimaradó jogok tekintetében kellett hozni, így a sajtószabadság (Robespierre javaslata), a fegyverviselés⁷⁰ és a vallásyakorlás szabadsága kérdésében.

A vallásszabadságról folytatott szenvedélyes vitában a racionalitás díszlete leomlik. A Nemzetgyűlés összetételéből következett a katolikus álláspont többségi támogatása. A katolikus egyház képviselői tisztában voltak azzal, miféle veszélyek fenyegetik a Hitet, ha minden felekezet szabadon gyakorolhatja vallását. Vicomte Mirabeau (Mirabeau szélsőségesen királypárti öccse) így érvel a vallási pluralizmus ellen: „ha engedélyezik a [vallási] kultuszokat, ezzel a körülmények vallását teremtik meg [...] Mindenki olyan vallást választ majd, amely megfelel szenvedélyeinek, és a török vallás lesz a fiatalok hite.”⁷¹ De még a vicomte is elfogadja, hogy a vallási érzelmek természetesek, erre tekintettel tehát senki sem zavarható vallása gyakorlásában. A jog a természetes érzelem tiszteletén alapul: az emberi jog alapvető érzelmi szükségleteknek felel meg. A katolikus egyház előjogainak hagyományosabb védői ugyancsak az emberi természet érzelmi összetevőire hivatkoznak: a szenvedélyes vallási érzelmek szabályozás hiányában a rendet pusztítják majd el. Mások – azonos antropológiai

⁶⁸ AP, VIII. 407–408. 12. (1789. aug. 12.)

⁶⁹ Thompson (*Popular sovereignty*, 33.) hangsúlyozza, hogy a jogok törvény általi korlátozása a nemzeti szuverenitás következménye. Emiatt a francia Deklaráció eltér az amerikai példától: az amerikai alkotmányok szerint az állam dolga a jogok érvényesítése, Franciaországban viszont a jogok közhasznú korlátozása. E tekintetben téves Jellinek elmélete az amerikai jognyilatkozatok „átvétéléről”. Jellinek, Georg: *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte*. [1895], 2006.

⁷⁰ Mirabeau ugyan a fegyverviselés szabadságát javasolta volna, de az Ötök Bizottságában meggyőzték ennek veszélyéről. Ez a jog nyilvánvaló ugyan, de anarchiával fenyeget – tehát kihagyták. AP VIII. 434–435.

⁷¹ AP VIII. 476. 1789. aug. 23. Bátyja szerint a többségi vallásoknak nincs joga uralkodni, mivel az uralkodás zsarnoki szó, amit be kell tiltani. Uo. 477. Lásd még: 12. 1790. április 13-án Baron de Menou Felszólalását.

feltevésből kiindulva – arra a „vérpatakra” utalnak, „amely az intolerancia miatt ömlik”. De Laborde a kvékerek üldözésének rémisztő példáját hozza fel, és azt kívánja, a tolerancia érzése (*sentiment*) vezesse a küldötteket a vallásszabadság tárgyalásakor, hiszen a türelmetlenség zsarnokságot csöpögtet a szívekbe.⁷² Botrányos vitára – valóságos érzelmek csatájára – azonban csak a 6. szakasz egy fordulata kapcsán kerül sor, amikor a polgári egyenlőség tartalmát kell tisztázni.⁷³

Ki milyen állásra jogosult? A státuszt féltő harmadik rendbeliek ragaszkodnak ahhoz, hogy minden méltóságot betölthessenek – amit az eredeti szöveg sem zárt volna ki talán, de a bizonytalan önérzet paranoiás.

A befejezetlenül maradt Deklaráció végigtekintve belátható, hogy az értelemre vonatkozó minden hivatkozás ellenére meglehetősen ellentétes eredetű, egymással csak nehezen összeférő jogokról van szó. Jogokként olyan alapvető, közös érzelmi igények biztosítását fogalmazzák meg, amely érzelmeket (önérzet, vallás, önkifejezés, biztonságvágy, beleértve a tulajdonlás biztonságát) a monarchia korábban rendszeresen megsértette. Az egyetértés nem az értelem szentlélekszerű munkálkodásának tudható be, inkább azt mutatja, közös intuíciók dolgoznak. Mint Rabaut Saint-Etienne utóbb megállapította, a forradalomnak „csak egy elve volt: a visszaélések kiigazítása. Minthogy azonban ebben a birodalomban minden visszaélés volt, ennek az lett a következménye, hogy minden megváltozott”.⁷⁴

Az emberi jogokat érzelmek uralta folyamatban rögzítették, és érzelmek, illetve érzelmi szükségletek fejeződnek ki a Deklarációban. Amint Gouges-Cartou írja a maga Deklaráció-tervezetében: szinte az egész világ elismeri az emberi jogi elvek igazságát, „de csak érezzük őket”,⁷⁵ és így önkényesek maradnak. A hivatkozások közösségét a felvilágosodás kialakította nyelv biztosította, amelyet a nemzetgyűlési küldöttek társadalmilag és kulturálisan homogén többsége magától értetődően használ. Ebben a tekintetben az értelem és a nemzet büszke küldetése a meghatározó.⁷⁶ A Deklarációt az érzelmek öngerjesztéssel hozták létre: az emberi jogokat kívánók érzelmi közösségi érzésekre reagáltak, és széles tömegek érzelmeit módosították. Ha valakinek, a Forradalom egyik legelső és legengesztelhetlenebb ellenségének, Edmund Burke-nek elhíhetjük: 1789 „az érzelmek, a modor és erkölcsi vélemények forradalma volt”.⁷⁷

⁷² AP VIII. 472, de Laborde, 1789. aug. 22.

⁷³ Lásd: Baecque: *Le choc des opinions*, 159.

⁷⁴ Saint-Etienne, J.-P. Rabaut: *Précis historique de la Révolution*. Paris, 1792. 200.; idézi: Jennings: *The Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, 840.

⁷⁵ AP VIII. 427. *Projet du Gouges-Cartou*, 1789. augusztus 12. Sieyès az elvek alapját az emberi természetben találja meg.

⁷⁶ Íme egy jellemző megközelítés, melyet a D'Agenois körzet (*sénéchaussée*) harmadik rendjének küldöttei képviseltek: „Végre elérkezett ez a szerencsés pillanat, amikor az értelem, a filozófia és az emberiség visszaszerzi rég figyelmen kívül hagyott jogait, visszaadva a szabadságot...” AP, I. 686. Az igény az értelemre vagy érzelmre való kifejezett utalás nélkül merül fel; ezeket egyszerűen igazolja a múltbeli igazságtalanság tapasztalata. A megfogalmazásban keverednek a divatos felvilágosodáskori terminusok, a válság által kiváltott aggodalmak és a királyt megillető hagyományos alázat kifejezőmódja.

⁷⁷ Burke, Edmund: *Reflections of the Revolution in France*. London, 1979. 175. Gertrude Himmel-farb is kiemeli, hogy Burke az érzelmek forradalmát látta 1789-ben. Himmel-farb, Gertrude: *The Roads to Modernity*. New York, 2005. 91.